

Faiq Ələkbərlı
AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

(əvvəli ötən sayımızda)

II Yazı

1990-cı illərdə yeni Türk dövlətləri meydana çıxdıqda məlum oldu ki, Türkiyədə Türk-İslam məfkurəli Türk birliyinin özündə də konkretlik yoxdur. Hər halda Türkiyə Türk aydınları, Türk liderləri İslam dini və Türkdük məsələsində hansı yol xəritəsini çızıblar, bütün bunlara aydınlıq gətirilməsi əsas məsələ olaraq qalmaqdadır. Yeni Türkiyə öncəliklə, İslam dünyası adı altında Türk müsəlman xalqlarını, yoxsa bütün İslam xalqlarını ya da bir bölgəni mi super gücü olmaq niyyətindədir? Bizcə, Türkiyə öncə qeyri-müsəlman türk xalqlarını da gözardı etmədən, hər şeyi Türk müsəlman xalqlarıyla əməkdaşlıqdan başlamalıdır. Bu zaman da Türkiyə ilk növbədə, öz içindəki İslamı və türkdük ya da Türk-İslam ideologiyasına aydınlıq gətirməlidir ki, Türkiyə xaricindəki türk-müsəlman xalqlarıyla münasibətdə də hədəflərini doğru müəyyənləşdirə bilsin. Başqa sözlə, Türkiyə daxilində dövlət siyasəti olaraq türkdük və İslamı ya da Türk-İslam məfkurəsi aydınlığa qovuşmadan, bu ölkənin digər Türk müsəlman xalqları ya da dövlətləriylə münasibətləri dostluqdan vahid birliyə doğru yüksəlişini gözəməmək mənasızdır. Bu baxımdan Türkiyə dövlətinin İslamı və türkdük məsələsində deqiq, aydın hədəfi olmalıdır.

Demək istədiyimiz odur ki, Türk-Turan xalqlarının Tanrı yolunda yürüməkləri (yəni Türk əxlaqı, estetikası, adət-ənənələri, tövrələri, həyat terzi, dövlətçiliyi və s.) İslamıqla başlamadıq üçün, onu həddən artıq ideallaşdırıb Türk kimliyini arxa plana keçirmək doğru deyildir. Doğrudur ki, Şamançılıq, Xristianlıq, Buddizm, Yəhudiliklə müqayisədə Türklər özlərini daha çox İslamıqla tapmışlar. Məhz Türk özünü İslamıqla stianlıq, budizmdə olduğu kimi, bəlkə də onlardan daha ox daha çox tapdığı üçün də Tanrıya gedən yolda 13 əsrdə İslamla birlikdədir. Bununla yanaşı onu da idrak etməliyik ki, Türklərin İslam dinini qəbul etməyi sadəcə, Tanrı yolunda yürüməyin ən uğurlu davamıdır. Ancaq bu heç də İslamdan kənarında başqa yollarla (xristianlıq, buddizm, şamançılıq, yəhudilik və b.) Tanrı yolunda yürüməyə davam edən Türk soydaşlarımızı İhkar etmək anlamına gəlməməlidir.

Ona görə də, burada diqqət etməli olduğumuz əsas məsələ yalnız müəyyən bir dinin daşıyıcısı olan millətin, həmin dine tapınmış olan digər xalqlarla birlikdə mövcud problemləri və onun həlli yollarını düşünməsi deyil, eyni zamanda dini həssaslıqlarını qorumaqla yanaşı, digər ideyalara (dini, ya da siyasi-ideoloji) tapınan daxiləki soydaşlarıyla da bu və ya başqa məsələlərin həllində bir araya gələ bilməsidir. Bir toplum daxilindəki dini birlik inam və inanc

birliyidirsə, milli birlik isə milli qədr və milli dövlət yaratmaq, inkişaf etdirmək, yaşatmaq yoludur. Bu məsələnin çox sadə həll yolu var. Belə ki, milliyətçiliyimizə Qərb milliyətçiliyi, İslamçılığa isə Sami dinçiliyi mövqeyindən yanaşmaqdan əl çəkəliyik. Hər halda, biz belə hesab edirik ki, Qərb (ingilis, fransız, alman və b.) milliyətçiliyi Türk milliyətçiliyini, Sami-Yəhudi dinçiliyi isə İslamçılıq olduğu kimi ifadə etmir. Ona görə də, Türk-İslam dünyası məsələləri adına hər iki məsələnin ciddi şəkildə izahlarına ehtiyac vardır.

Bizcə, bu anlamda Türk xalqlarının həyatında mühüm rol oynamış, həmin rolu oynamağa davam edən istər İslamçılığa, istərsə də türkdük münasibət ilk növbədə, bir Türk dini-fəlsəfi dünyagörüşünün və Türk milliyətçiliyinin e milliyət-

mokratiyası" yenidən bərpə etmək istədiyimiz Türklük ruhumuzu zədələməklə, yaralamaqla qalmamış, onların yerinə bizlərə öz ideyalarını (praqmatizm, marksizm, həyat fəlsəfəsi, freydizm, ekzistensializm vəb.) aşılamaşdır. Bizlər də bu yad ideyalara qapılaraq istənilən məsələyə "Qərb mədəniyyəti"nin, "Qərb fəlsəfəsi"nin, "Qərb demokratiyası"nın gözü ilə görməyə, anlamağa və yaşamağa başlamışıq. Bizim şüurumuza zor-xoş yeridiblər ki, dünyanı yalnız "demokratik və sivil Qərb"dən idarə etmək mümkündür, çünki yalnız onlar buna qadir və layıqdırlar. Maraqlıdır ki, biz Türk dünyasının insanları bunu vaxtilə şüurumuza yeridənlərə də, bu gün yeritməyə davam edənlərə də az qala büt kimi sitayiş edirik.

Biz də o fikrə qatılıq ki, inkişaf

mə dövrünü nəzərə almasaq) timsalında bir əsrdə "Qərb", Avropaya inqerasiya yolunu tutmaqla müəyyən uğurlar əldə etsələr də, amma onlar da "öz"ə əsaslanmadıqları üçün ciddi problemlərlə üz-üzədirlər. Çünki başqasının "öz"ü bizim "öz" ola bilməz. Biz türklər heç vaxt romalı, yunan, ingilis, amerikalı ola bilmərik. Bu anlamda Toynbilərin, Fukuyamaların, Hantiqtonların türklərlə bağlı nədən ziddiyyətli mövqə nümayiş etdirmələrini anlayır, bunu məntiqsizlik kimi qiymətləndirmirik. Çünki onlar hansı xətti, yeni "Qərb" yolunu, yoxsa ənənəvi yolu tumasından asılı olmayaraq türklərdən ehtiyat edirlər.

Hesab edirik ki, "Qərb mədəniyyəti", "Qərb liberal-demokratizmi" və "Qərb millətçiliyi" sözün həqiqi mənasında "qərblilərin" boynuna biçilmişdirsə, o zaman "Qərb sivilizasi-

bu "qərblilər"ce böyük bir uğur idi. Bu anlamda hər bəvəşlərdə əsasən türklərə yenilən Xristian-Qərb dünyasının, amma düşünce dünyasında Türkləri yenməsi onlar üçün böyük bir qələbə idi. Halbuki vaxtilə Əli bəy Hüseynzadə yazırdı ki, bir türkün avropalaşması artıq onun türklükdən uzaqlaşması, deməkdir: «Türkün itidat edib firəngləşməsi, firənglərin ya mürtədlərin tərəqqisi deməkdir, yoxsa türk, ya müsəlman tərəqqisi demək deyildir!»³. Gökəlp da "Türk mədəniyyəti tarixi" əsərində yazırdı ki, vaxtilə Çin mədəniyyətini mənimsəyən türklər bunun nəticəsində mehvlə olmaqla üzbəüz qalmış, bundan qurtulmaq üçün başqa torpaqlara köç etməli olmuşlar: "Türklər nə zaman milli kultüərə önəm verməyərək yabançı kultüərə önəm vermişlər və öz millətlərini bəyanməyib

Türk birliyinin gerçəkləşməsi yolları: Problemlər və perspektivlər

çiliyə ələəsi adəna hər iki möçərçivəsində olmalıdır. Əlbəttə, bu o anlamda gəlmir ki, hər bir millət İslam dininə öz kimliyindən yanaşaraq onun əsil mahiyyətindən uzaqlaşmalıdır. Ancaq eyni şəkildə öz milli dəyərlərini, adət-ənənələrini, mədəniyyətini tamamilə dinin, konkret İslam mədəniyyətinin içində eritməyi də doğru

yolunu tutan, ayaq üstə qalmaq istəyən hər hansı toplum tərəqqi dövrünü yaşayan millətin mədəniyyətindən yararlanma bilər. Bu Avropa da, Asiya da, Amerika da ola bilər. Əgər onların inkişafında müsbət cəhətlər varsa bu hökmən dəyərləndirilməlidir. Ancaq burada önəmli olan kənar toplumlardan yalnız ya-

yası"nın qeyri-qərblilərə heç bir aidiyyəti yoxdur. Sadəcə qeyri-qərblilər "Qərb sivilizasiyası"nın basqısından dolayı onunla təmas halındadırlar. İki əsrdən çox çəkən bu təmas İslam-Türk dünyası üçün bir təhdid yaratmaqla yanaşı, yeni bir sivilizasiyanın yaranmasını da sürətləndirir. Artıq bizlər "Qərb" mədəniyyəti,

başqa millətlərin təqlidçisi və taparcasına səvəni olmuşlarsa, belə bir köç fəlakətinə uğramışlardırlar⁴.

Bir məqamla razıyıq ki, türklərin "qərbleşmə" yolunda gəldiyi nəticələr Türk aydınları qədr Qərb aydınlarını da maraqlandırır. Nəce ki, Qərb bir vaxtlar Rusiyaya marksizmi qəbul etdirərək sonra nəticəni gözle-

Bizim şüurumuza zor-xoş yeridiblər ki, dünyanı yalnız "demokratik və sivil Qərb"dən idarə etmək mümkündür, çünki yalnız onlar buna qadir və layıqdırlar. Maraqlıdır ki, biz Türk dünyasının insanları bunu vaxtilə şüurumuza yeridənlərə də, bu gün yeritməyə davam edənlərə də az qala büt kimi sitayiş edirik

hesab etmirik. Hər bir şey ölçüsündə, əndazəsində və qədrində olmalıdır. Bir din hər hansı millətin dəyərləri içində assimilyasiya olunanda zahiri xarakter daşdığı kimi, bir millət də hər hansı dinin içində eriyəndə millətin yalnız adı qalır, özü və özü isə mehvlə olur.

Ona görə də, Türk-İslam məfkurəli birlikdən bəhs ediriksə, ilk növbədə Türk xalqlarının burada maraqları nəzərə alınmalıdır. Əgər bu gün dünyada 7 müstəqil Türk dövləti varsa, onların hamısı da müsəlman ölkələridirsə, o zaman türklüyün və İslamıqlın bir-birini tamamladığını düşünə bilərik. Ancaq bütün hallarda 7 Türk dövlətinin birliyi birinci türklüklərinə, ikinci müsəlmanlıqlarına əsaslanmalıdır. Çünki milli birlik qədrimiz, dini birlik seçimimizdir.

Son iki əsrdə "Qərb mədəniyyəti", "Qərb milliyətçiliyi", "Qərb de-

rarlanmaq olmalıdır, onları yamsılamaq yox. Yeni toplumun inkişafının nüvəsində öz düşüncəsi, öz fəlsəfəsi önəmli olmalıdır. O, kənar ideyalardan yalnız "öz"ü gücləndirmək üçün istifadə etməlidir. Məsələn, ağacın nüvəsi var və onun əsasında boy atır, qollu-budaqlı olur. Amma onun bu inkişafında kənar amillər də (suvama, budaqlama, gübrələmə vəs.) mühüm rol oynayır. Deməli, istənilən cəmiyyətin də əsasında "öz" olmalıdır.

Örnəyi qərblilər bunu 17-18-ci əsrlərdə, yaponlar 19-cu əsrdə, Güney Koreya və Çin 20-ci əsrdə çox yaxşı şəkildə həyata keçirərək yeni bir dönəmə qədəm qoydular. Türklər, ərəblər, farslar bu məsələdə başaflı olamadılar. Ərəblər və farslar gah "Qərb", gah da ənənəvi yolayrıcında çırpındılar. Hələ də, bunun ikisi arasında qalıblar. Türklər isə Türkiyənin və Azərbaycanın (zorca sovetləşdir-

"Qərb" liberal-demokratizmi, "Qərb millətçiliyi"ne Əli bəy Hüseynzadələrdən, Ziya Gökəlpərdən, Əhməd Ağaoğullardan daha fərqli və diqqətli yanaşmaq zorundayıq. İslam-Türk mədəniyyətinin "Qərb mədəniyyəti", "Qərb liberal-demokratizmi", "Qərb millətçiliyi"ne qovuşması ilə qurtulduğumuz düşünmək çox yanlışdır. Əksinə, öz milli kultüərə, milli mədəniyyətinə, özgürlüklərinə, hüriyyətinə, ulusaliyinə əsaslanmayan heç bir millət tarix səhnəsində qalmamışdır. Başqa sözlə, öz kultüəri, öz mədəniyyəti, öz vicdanı, öz fəlsəfəsi, öz aydınları, öz özgürlükləri, öz hüriyyəti olmayan istənilən millət, cəmiyyət mehvlə məhkumdur.

Xüsusilə, Qərb ziyalıların 1923-cü ildən sonrakı Türkiyə haqqındakı fikirləri ilk baxışda Türk milləti üçün xoş təsir bağışlasa da, 12 əsrdə onları zorla "Qərb"ə yönəltmə və "Qərb"i daima ideal görmə istəyi var. Çünki vaxtilə dünyaya meydan oxuyan türklər "Qərb"ə üz tutmaqdan başqa çarə görmürdülərsə,

yirdilər. Eyni məsələ bir qədr fərqli şəkildə Türkiyədə də baş verir. "Qərb" Rusiyadan umduğunu bulmasa da, ən azından marksizmin nələre yol açacağını eyni şəkildə gördü. İndi də Qərb müsəlman olan, vaxtilə dəfələrlə avropalıların ayaqlarını titrədən türklərin "Qərb liberal-demokratizmi" və "Qərb mədəniyyəti" ilə hansı şəkildə gırəcəyinə, hansı nəticəyə gəlləcəyinə çox maraqlıdır. Yeni türklər sona qədər "qərbleşmə"yə davam edəcəklərmi? Əgər davam edərsə nələ baş verəcəkdir? Yoxsa, türklər "qərbleşmə"yə "dur" deyəcəkdir? Əgər "dur" deyərsə nələ olacaqdır? Bunu yaxşı anladıqları üçün qərblilər bir tərəfdən türkləri ənənəvi milli-dini yola qayıtmasını istəmirlər, digər tərəfdən "qərbleşmə" yolundakı hər addımına da nəzarət edirlər.

1 Toynbee Arnold Y. Uygurluk yargılanıyor. İstanbul, Örgün, 2011, səh.62

2 Fukuyama Frankis. Tarihın sonu və son insan. İstanbul, Profil, 2014, səh.302

3 Hüseynzadə Ə. Seçilmiş Əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 35

4 Gökəlp Ziya. Türk medeniyyəti tarixi. İstanbul, BilgeoOuz, 2013, səh. 73